

CSÚRI ANDRÁS

A német múltrendezés egyes büntetőjogi aspektusai

Bevezetés

Tizenöt évvel ezelőtt a berlini fal ledöntése,¹ majd az egy évvel rá, 1990-ben megvalósuló német újraegyesítés régi-új kérdések elé állította a német jogtudományt és jogalkalmazást. A letűnt diktatúra jogtalan/igazságtalan cselekedeteit kellett utólagosan megítélni. A német nyelv erre a *Vergangenheitsbewältigung*² kifejezést használja. Mindennapi életünkben is kétséges, hogy a múltbeli események utólagosan rendezhetőek-e. Még inkább elgondolkodtató, hogy erre a jog, s talán a legkérdésesebb, hogy a büntető jog megfelelő és alkalmas eszköz-e. A német múltrendezés központi kérdése volt a büntetőjog reakciója a múltbeli cselekményekre, a büntethetőség határai, a büntetőjog (és az alkotmány) által szabott kereteken belül. Nemcsak az NDK-ban, más országokban is voltak/vannak/lesznek diktatúrák, így a letűnt totalitárius rendszerek cselekedeteinek megítélésében különböző utak,³ és modellek⁴ alakultak ki. Ezek formálódásában döntő kritérium, hogy a rendszer megdöntése után hogyan alakul a vezető elit személyi folytonossága, illetve hogy megvan-e a megfelelő politikai akarat a múlttal való szembenézésre. Bár más országok is szembesültek hasonló problémákkal, mégis két okból beszélhetünk egy „sajátos német útról”.⁵ Egyrészt míg más országokban (Chile, Argentína, Spanyolország, kelet-

¹ 1989 novemberében.

² Szó szerint: a múlt leküzdése, a múlt rendezése, szembenézés a múlttal. Használatos kifejezés még a *Vergangenheitsaufarbeitung* (a múlt feldolgozása) is.

³ Út alatt az egyes országok konkrét helyzetét kell érteni.

⁴ A modellek a különböző utak összehasonlításának eredményei Jörg Arnold három alapmodellt különböztet meg. A végleges múltlezárás modelljét (*Schlußstrichmodell*), a bűnüldözési modellt (*Strafverfolgungsmodell*) és a megbékélés/kiengesztelődés modelljét (*Aussöhnungsmodell*) Lásd részletesen JÖRG ARNOLD: Modelle strafrechtlicher Reaktionen auf Systemunrecht in: A. Eser / J. Arnold (Hrsg.) *Strafrecht in Reaktion auf Systemunrecht - Internationales Kolloquium, Freiburg in Breisgau 2-5 Juni 1999*. Edition iuscrim, Freiburg im Breisgau 2000. 13. p.

⁵ Egyes szerzők, így például Schlink is egy sajátos/egyedi német útról („*Sonderweg der Deutschen*”) beszél, többek között azért, mert a többi kommunisata múlttal rendelkező országgal

európai posztkommunista államok) a bukott rendszer történéseit ugyanazon állam keretein belül, a régi-új politikai elitnek és jogalkalmazásnak kellett megítélnie, addig az NDK nemzetközi jogi beolvadás keretében belépett az NSZK-ba, ezzel mint önálló állam megszűnt létezni. A múltbéli eseményeket így javarészt egy évtizedek óta szilárd, demokratikus jogállam képviselői ítélték meg, jellemzően azon meggyőződéssel, hogy a történéseket kívülállóként, objektíven képesek megítélni. Másrészt a XX. századi német történelemben nem először kellett a múltat „rendezni”. A nemzetiszocializmus korszaka után másodszorra vetődtek fel ugyanazon vagy hasonló problémák. Vannak azonban különbségek az 1945 utáni és az 1989-et követő német múltrendezések között. Amíg a német bírúk és jogtudósok sokszor maguk is részesei voltak a nemzetiszocialista igazságtalanságoknak, addig az 1989-es időszakot követően a nyugatnémet jogászok azon meggyőződéssel fejthették ki véleményüket, hogy az eseményeken kívül álltak, megfelelő távolságból képesek azokat megítélni. Tehát a 90-es években a nyugatnémetek véleményezték a keletnémetek cselekedeteit, és mások felett ítélni – a dolog természetéből adódóan – sokkal könnyebb. Fontos különbség még, hogy 1945 alanyai egy teljesen új történelmi helyzet és feladat előtt találták magukat, míg 1989-ben már felhasználhatták az első múltrendezés tapasztalatait, sőt az újra kialakult helyzetben a német igazságszolgáltatást motiválta azon kritika is, amely szemére vetette, hogy a Harmadik Birodalom bukása után nem járt el kellően kemény kézzel a náci bűnösökkel szemben.⁶ A döntő különbség azonban abban a kérdésben rejlik, hogy összehasonlítható-e egyáltalán a náci Németország a kommunista NDK-val. A válasz egyértelműen: nem. Sem az áldozatok számában (tekintve a milliós nagyságrendű különbséget), sem az igazságtalanságok jellegében. *Schumann* szerint a két rendszer azonos megítélése a nemzetiszocialista igazságtalanságok mértékét bagatellizálná.⁷ *Insensee* véleménye szerint mindkét állam totalitárius volta diszkreditáló jellegű, de nem azonos mértékben. A nemzetiszocialista korszak teljes egészében, a szocialista csak részlegesen.⁸ Ezen nézetek bár elfogadhatóak, jogtalan, igazságtalan cselekedeteket mégsem lehet arra hivatkozva megítéletlen hagyni, hogy nagyobb, súlyosabb jogtalanságra, igazságtalanságra utalunk. A német

összehasonlítva Németország különösen igyekezett a múltbéli cselekmények felderítésére. Lásd B. SCHLICK: Rechtsstaat und revolutionäre Gerechtigkeit. *Festschrift* (FS) Podlech, Baden-Baden 1994. 55. p.

⁶ „Die Justiz darf nicht noch einmal versagen” („Nem mondhat még egyszer csődöt az igazságszolgáltatás”) címmel jelent meg például interjú az akkori főügyésszel, Cristoph *Schaefgen*-el, *Deutsche Richterzeitung* (DRiZ) 1991. 379. p.

⁷ M. SCHUMANN: Über den Umgang mit unserer Geschichte und die spezifischen ideologischen Grundlagen der Repression. In: G. Gregor – U.-J. Heuer – M. Schumann (Hrsg.): *Zweigeteilt. Über den Umgang mit der SED-Vergangenheit*. Hamburg, 1992. 20. p.

⁸ J. INSENSEE: Der deutsche Rechtsstaat vor seinem unrechtsstaatlichen Erbe. In: J. Insensee (Hrsg.) *Vergangenheitsbewältigung durch Recht*. Berlin 1992. 99. p.

büntető-jogtudománynak és jogalkalmazásnak így meg kellett ítélnie az elmúlt történéseket.

Az első büntetőjogi lépések

A bűnüldözés első lépéseit már az NDK megtette a berlini fal leomlását követően. Így 1989. november 11-én a Népi Kamarában létrehoztak egy bizottságot a hivatali visszaélések, személyes meggazdagodások és a törvénysértések egyéb eseteinek kivizsgálására.⁹ 1989. december 6-án központi bizottság állt össze a rendszerjogtalanságok felderítésére. Szintén decemberben nyomozás indult az egykori párt- és államelnök Erich *Honecker* ellen sikkasztás ügyében, mely nyomozati cselekményt 1990 augusztusában kiterjesztettek a német-német belső határon közvetett tettesként elkövetett többrendbeli emberölésre és testi sértésre is.¹⁰ Ezen tények is minden alapot nélkülözővé teszik azon nézeteket, melyek az NSZK szemszögéből győztesek igazságszolgáltatásaként¹¹ bélyegezte meg a cselekedetek utólagos büntetőjogi megítélését. Az NDK-t nem a (régi) NSZK győzte le, hanem saját népe döntötte meg.

Alapvető kérdések

Az egyesülés napja, 1990. október 3-a azonban új kérdéseket vetett fel. Immár az egyesült német jogtudománynak és jogalkalmazásnak kellett eldöntenie, hogy milyen alapon és milyen cselekményekért kell/lehet büntetőjogi eljárásokat indítani.

Elsődlegesen tisztázandó volt, hogy mi alapján történjék a felelősségre vonás. Az Egyesülési szerződés 8. cikkéből¹² kitűnik, hogy az NDK területén az egyesülés napjától az NSZK jogát kell a megfelelő korlátozásokkal alkalmazni, az NDK büntetőjogi igényei pedig az egyesülés napjától az NSZK-t illeték meg. A nyugatnémet Alaptörvény¹³ 103. cikkének 2. bekezdése alkotmányos szinten

⁹ *Zeitweilige Ausschuß der Volkskammer zur Überprüfung von Fällen des Amtsmissbrauchs, der personellen Bereicherung und anderen Verdachts der Gesetzesverletzung.*

¹⁰ F.-C. SCHROEDER: Zehn Jahre strafrechtliche Aufarbeitung des DDR-Unrechts. *Neue Juristische Wochenschrift* (NJW) 2000. Heft 41, 3018. p.

¹¹ A német jogirodalomban a történéseket egyesek győztes-, illetve bosszú-igazságszolgáltatás kifejezéssel címkézték („*Siegerjustiz*”, „*Rachejustiz*”). D. JOSEPH: Der ‘DDR-Unrechtsstaat’ und die Vergangenheitsbewältigung’. In: G. Gysi – U.-J. Heuer – M. Schumann (Hrsg.): *Zweigeteilt. Über den Umgang mit der SED-Vergangenheit*. Hamburg, 1992. 96. s. köv. p.; SCHLINK, FS Podlech, 56. p.

¹² Einigungsvertrag (EV) Art. 8 *Überleitung von Bundesrecht*: Mit dem wirksamwerden des Beitritts tritt in dem in Art. 3 genannten Gebiet Bundesrecht in Kraft, soweit es nicht in seinem Geltungsbereich auf bestimmte Länder oder Landesteile der Bundesrepublik Deutschland beschränkt ist und soweit durch diesen Vertrag, insbesondere dessen Anlage I, nichts anderes bestimmt wird.

¹³ Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland vom 23. Mai 1949 (GG).

garantálja a visszaható hatály büntetőjogi tilalmát,¹⁴ vagyis, hogy csak olyan *bűncselekményért* lehet valakit felelősségre vonni, amelyet a törvény már az elkövetéskor is ismert, és ezzel összefüggésben csak törvényben rögzített, és az elkövetéskor a törvény által ismert *szankciót* lehet kiszabni. A német Büntető-törvénykönyv bevezetőtörvénye¹⁵ 315. cikkében kimondja, hogy főszabály szerint az elkövetéskori jogot (tehát a megfelelő NDK-Btk-t) kell alkalmazni. Az elbíráláskori nyugatnémetet főszabály szerint csak akkor, ha az enyhébb megítélést tesz lehetővé. A jogtalan cselekménytípus folytonosságának hiánya esetén ez akár büntetlenséghez is vezethetett. Végül ugyanezen cikk (4) bekezdése kimondja, hogy azon cselekményeket, amelyekre már elkövetéskor a nyugatnémet Btk. hatálya terjedt ki,¹⁶ elbírálni is az alapján kell.

Eshetőlegesen felmerült az amnesztia kérdése is. Ez a keletnémet kémek esetében indokolt lehetett volna,¹⁷ de a politikai akarat általános jelleggel megvétózta. A politikusok semelyik bűncselekménytípus esetében nem támogatták (és főleg nem általános szinten),¹⁸ így elmondhatjuk, hogy a német múltrendezés a legszélesebb körű bűnüldözés jegyében zajlott.

Végül tisztázandó volt, hogy milyen jellegű cselekmények tartoztak a vizsgálódás tárgyai közé. Ezek az úgynevezett politikai indíttatású *rendszerjogtalanságok*. Ez alatt olyan cselekményeket kell érteni, melyeket az állam képviselői funkciójukban elkövettek, elrendeltek, támogattak vagy eltűrtek.¹⁹ *Arnold*²⁰ meghatározásában ezek olyan jogtalanságok, melyek hatalom-, uralomgyakorlásból erednek, és amelyek alapvetően ellentétesek az emberi és a szabadságjogokat tiszteletben tartó cselekvéssel. A német múltrendezés körében ide a következő magatartásformák sorolhatók: a német–német belső határon történt erőszakos cselekmények, a bíróságok általi „joggal való visszaélés”²¹ politikai okokból elkövetett különböző esetei, az Állambiztonsági Minisztérium²² keretein belül elkövetett jogtalanságok, a keletnémet kémek cselekedetei, válsztási csalás, egyes gazdasági bűncselekmények és a dopping. A diktatórikus

¹⁴ *Prinzip des Rückwirkungsverbots.*

¹⁵ Einführungsgesetz zum Strafgesetzbuch (EGStGB) vom 2. März 1974. (A német Büntetőtörvénykönyv bevezetőtörvénye) A szakasz vonatkozó része németül:

„Artikel 315. Geltung des Strafrechts für in der Demokratischen Republik begangene Taten. Auf vor dem Wirksamwerden des Beitritts in der deutschen Demokratischen Republik begangene Taten findet §2 des Strafgesetzbuches... Anwendung...”

¹⁶ „Artikel 315. EGStGB: (4) Die Absätze 1 bis 3 finden keine Anwendung, soweit für die Tat das Strafrecht der Bundesrepublik Deutschland schon vor dem Wirksamwerden des Beitritts gegolten hat.”

¹⁷ Kifejtését lásd később.

¹⁸ A népszerűség körében uralkodó általános hangulat ennek keresztülvitelét nem is tette volna lehetővé.

¹⁹ H. KREICKER/M. LUDWIG in. A. Eser/J. Arnold (Hrsg.) *Strafrecht in Reaktion auf Systemunrecht–Deutschland*. Edition iuscrim, Freiburg im Breisgau 2000. 546. p.

²⁰ J. ARNOLD: i. m. 16. p.

²¹ Rechtsbeugung.

²² Ministerium für Staatssicherheit.

rendszerek szereplői ellenzőikkel, kritikusaikkal szemben persze számos más igazságtalanságot is elkövetnek,²³ mégis jogállami keretek között csak azok értékelése lehetséges, amely valamely büntetőjogi tényállás keretei közé illik.

A bűnüldözés és a büntetőjogi felelősségre vonás akadályai

A büntetőjogi felelősségre vonás kérdésében meg kellett vizsgálni, hogy egyes elvek és szabályok nem képezik-e ennek akadályát. Ezek közül egyesek:

- Anyagi jogi akadály

Anyagi jogi szempontból az NDK jogalkotás által létrehozott *jogellenességet kizáró okok* érvényessége volt vitatott. A kérdés a német-német határ mentén elkövetett erőszakos bűncselekmények megítélésakor, az úgynevezett *Mauerschützer*²⁴ perek kapcsán merült fel leglátványosabban. 1982 előtt különböző szolgálati előírások,²⁵ 1982 után pedig az NDK-államhatártörvény²⁶ 27. §-a²⁷ adott felhatalmazást a határőröknek arra, hogy a törvénytelen határátlépések²⁸ megakadályozása érdekében fegyverüket használják, akár halálos

²³ Így például a rendszer kritikusainak gyakran nem volt lehetősége továbbtanulásra, egyetemi képzésre.

²⁴ A *Mauerschützer* speciálisan a berlini falnál szolgálatot teljesítő határőrkatona, de a kifejezés általánosan is használatossá vált valamennyi a német-német belső határon szolgálatot teljesítő határőr vonatkozásában.

²⁵ A fegyverhasználatot általánosságban szabályozó politikai határozatok; a kiképzést szabályozó katonai irányelvek, valamint a tényleges fegyverhasználatot elrendelő konkrét, szóbeli előjárási parancsok.

²⁶ Gesetz über die Staatsgrenze der DDR vom 25. März 1982 (GrenzG).

²⁷ §27. GrenzG Anwendung von Schusswaffen (1) Die Anwendung der Schusswaffe ist die ausserste Maßnahme der Gewaltanwendung gegenüber Personen. Die Schusswaffe darf nur in solchen Fällen angewandt werden, wenn die körperliche Einwirkung ohne oder mit Hilfsmitteln erfolglos blieb, oder offensichtlich keinen Erfolg verspricht. Die Anwendung von Schusswaffen gegen Personen ist erst dann zulaessig, wenn durch Waffenwirkung gegen Sachen oder Tiere der Zweck nicht erreicht wird. (2) Die Anwendung der Schusswaffe ist gerechtfertigt, um die unmittelbar bevorstehende Ausführung oder die Fortsetzung einer Straftat zu verhindern, die sich den Umständen nach als ein *Verbrechen* darstellt. Sie ist auch gerechtfertigt zur Ergreifung von Personen, die eines Verbrechens dringend verdächtigt sind. (3) Die Anwendung einer Schusswaffe ist grundsätzlich durch Zuruf oder Abgabe eines Warnschusses anzukündigen, sofern nicht eine unmittelbar bevorstehende Gefahr nur durch die gezielte Anwendung der Schusswaffe verhindert oder beseitigt werden kann. (4) Die Schusswaffe ist nicht anzuwenden, wenn a) das Leben oder die Gesundheit Unbeteiligter gefährdet werden können, b) die Personen dem ausseren Eindruck nach im Kindesalter sind oder c) das Hochheitsgebiet eines benachbarten Staates beschossen würde. Gegen Jugendliche und weibliche Personen sind nach Möglichkeit Schusswaffen nicht anzuwenden. (5) Bei der Anwendung der Schusswaffe ist das Leben von Personen *nach Möglichkeit* zu schonen. Verletzten ist unter Beachtung der notwendigen Sicherheitsmassnahmen Erste Hilfe zu erweisen.

²⁸ A magyar büntetőjogban ennek megfelelője a „tiltott határátlépés” volt, de a szó szerinti német fordításnak megfelelően következetesen a törvénytelen határátlépés kifejezést használok.

eredménnyel is. Ez a határőrök cselekményeire nézve jogellenességet kizáró okot teremtett, az államhatártörvény életbelépésétől ráadásul törvényi szinten. Így cselekményeik, függetlenül attól, hogy szóbeli parancs vagy törvényi szabályozás alapján, de az NDK belső joga szerint, jogszerűek voltak. Az e büntetőügyekben hozott ítéletek²⁹ lényegét összefoglalva mind a berlini tartományi bíróság, mind a szövetségi bíróság, mind a német alkotmánybíróság – ha különböző érvelésekkel is, de – arra a következtetésre jutott, hogy ezen jogellenességet kizáró ok bár fennállt, de már az elkövetésekkor sem lehetett volna figyelembe venni. Összefoglaló jelleggel a különböző szinten hozott bírósági érvelések azért vonták meg ezen szabályozások jogellenességet kizáró jellegét, mert a német–német határon kialakult gyakorlat nem felelt meg az NDK által is aláírt nemzetközi szerződéseknek,³⁰ egyezményeknek,³¹ amelyek alapján az államhatártörvény vonatkozó szakaszait emberi jogokat szemmel tartó módszerrel³² lehetett és kellett volna értelmezni. Ezen kívül és ezek mellett a pozitív jog felett elhelyezkedő *természetjogi* argumentációt is segítségül hívták.

Az érvelésekkel szembeni kritikák a következők:

a) A hivatkozott nemzetközi szerződések közül a PPJNE-t az NDK bár aláírta, de a belső jogi transzformációhoz az akkori törvényi szabályok alapján szükséges jogi aktus elmaradt. Így bár az állam irányába keletkezhet kötelezettség arra, hogy az aláírástól kezdve tartózkodjon minden olyan cselekménytől, amely a szerződés tárgyát és célját megghiúsítaná,³³ de az egyén büntetőjogi felelősségét ez akkor sem alapozhatja meg.

b) Az Emberi Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya nem minősül nemzetközi szerződésnek, így abból az aláíró államnak kötelezettsége sem származik.

StGB der DDR §213. Ungesetzlicher Grenzübertritt (1) Wer widerrechtlich die Staatsgrenze der Deutschen Demokratischen Republik passiert oder Bestimmungen des zeitweiligen Aufenthalts in der Deutschen Demokratischen Republik sowie des Transits durch die Deutsche Demokratische Republik verletzt, wird mit Freiheitsstrafe bis zu 2 Jahren oder mit Verurteilung auf Bewährung, Haftstrafe oder mit Geldstrafe bestraft. (2) Ebenso wird bestraft, wer als Bürger der DDR rechtswidrig nicht oder nicht fristgerecht in die DDR zurückkehrt oder staatliche Festlegungen über seinen Auslandsaufenthalt verletzt. (3) In schweren Fällen wird der Täter mit Freiheitsstrafe von einem Jahr bis zu 8 Jahren bestraft. Ein schwerer Fall liegt insbesondere vor, wenn: 1. die Tat Leben oder Gesundheit von Menschen gefährdet; 2. die Tat unter Mitführung von Waffen oder unter Anwendung gefährlicher Mittel oder Methoden erfolgt; 3. die Tat mit besonderer Intensität durchgeführt wird; 4. die Tat durch Urkundenfälschung (§ 240), Falschbeurkundung (§ 242) oder durch Missbrauch von Urkunden oder Ausnützung eines Verstecks erfolgt; 5. die Tat zusammen mit anderen begangen wird; 6. der Täter wegen ungesetzlichen Grenzübertritts bereits bestraft ist. (4) Vorbereitung und Versuch sind strafbar.

²⁹ Így lásd NStZ 1992. 429. p., BGHSt 39,1 = NJW 1993. 141. p.; BGHSt 40,241 = NJW 1994. 2708. p.; BGHSt 41,101 = NJW 1995. 27–28. p.; BVerfGE 95,96,142 = NJW, 929., 933. p.

³⁰ Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya (PPJNE) 1966.

³¹ Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata (EJENY) 1948.

³² Így a PPJNE 6. és az EJENY 3. cikkében biztosított élethez való jog, és a PPJE 12. valamint az EJENY 13. cikkében biztosított mozgásszabadsága joga.

³³ Vö. NAGY KÁROLY: *Nemzetközi jog*. Püski Kiadó, Budapest, 1999. 353. p.

Bár az ENSZ Nemzetközi Bíróság egyes döntéseiben³⁴ az 1980-as évektől az EJENYre már mint szokásjogra hivatkozik, ezt a húsz éve kialakulóban lévő joggyakorlatot³⁵ nem lehet az ezt megelőző időkre, a többségükben a 70-es években történt cselekményekre alkalmazni.

c) A természetjogi indoklás keretében a szövetségi bíróság a *Radbruch*-formulára hivatkozott.³⁶ Gustav Radbruch (1878–1949) német jogfilozófus könyvei és politikai pályafutása mellett egy, a *Süddeutsche Juristenzeitung*ban 1946-ban megjelent cikkével szerzett maradandó hírnevet. A második világháború után, mint kifejtettem, hasonló kérdések merültek fel, mint a 89-es változásokat követően. Nevezhetem-e jogtalanságnak, ami tegnap még jog volt? Formailag megfelelő módon meghozott, tartalmilag igazságtalan törvénynek milyen mértékig kell engedelmessé válnom? Mi élvez elsőbbséget: a jogbiztonság vagy az igazságosság? Radbruch „Törvényes jogtalanság és törvényfeletti jog” címmel megjelent cikkében³⁷ a következőket írta: „Az igazságosság és a jogbiztonság közötti konfliktust úgy lehetne feloldani, hogy a pozitív jog elsőbbséget élvez, még akkor is, ha igazságtalannak vagy célszerűtlennek tűnik. A pozitív jog azonban jogtalanná válik, ha a törvény és az igazságosság közötti ellentmondás olyan elviselhetetlen mértéket ért el, hogy a törvénynek mint igazságtalan jognak az igazságosság előtt meg kell hajolnia. Ahol nincs törekvés az igazságosságra, ahol az igazságosság lényegét jelentő egyenlőséget a pozitív jog alkotása során tudatosan megtagadták, ott az ilyen törvény nem csupán „igazságtalan jog”, hanem a jogi természete is hiányzik.”

Ez a Radbruch-formula, melyet szerzője azonban kifejezetten a nemzetiszocialista időszakra vonatkoztatott,³⁸ és alkalmazását csak rendkívül kivételes esetekben látta megalapozottnak. A Radbruch formulát követve az NDK jogrendszere által biztosított jogellenességet kizáró ok elviselhetetlenül igazságtalan³⁹ volt, és ezáltal nem lehet figyelembe venni. A hatályba lépéshez szükséges belső transzformáció és nemzetközi szerződés hiányában, az igazságosság természetjogi fogalmára hivatkozva a szövetségi bíróság elrugaszkodott a pozitív jogi érveléstől, amely mindenkor veszélyeket rejt(magában), a jogállami

³⁴ Vö. Lamm Vanda: A nemzetközi Bíróság ítéletei és tanácsadó véleményei 1945–1993. 282–306. p. és 219–231. p.

³⁵ Vö. Nagy Károly: Nemzetközi jog. Püski Kiadó, 1999. 318. p.

³⁶ BGHSt 40,241(26.7.1994) in. NJW 1994. 2708. s köv. p.

³⁷ G. RADBRUCH: Gesetzliches Unrecht und Übergesetzliches Recht. *Süddeutsche Juristenzeitung* (SJZ) 1946. 105. s köv. p.

³⁸ J. ARNOLD: Gustav Radbruch und die „Mauerschützenfälle”: Ein Kontinuitätsproblem. In: J. Arnold (Hrsg.): *Strafrechtliche Auseinandersetzung mit Systemvegangenheit*. Nomos, 2000. 150. s köv. p.

³⁹ Az igazságosság fogalmát az NDK által is aláírt emberi jogi egyezmények csak konkretizálják, mivel szerinte azok kifejezik mindazt, ami alatt „a világ népei által elismert emberi értékekre és méltóságra épülő jogi meggyőződést értünk.” („was als die allen Völkern gemeinsame, auf Wert und Würde des Menschen bezogene Rechtsüberzeugung verstanden wird”). In: BGH, 5 StR 167/94, BGHSt 40,241.

kereteket feszegetve. Véleményem szerint a helyes út azon kirívó esetek megbüntetése, melyeknél a cselekmény jogellenes volta objektíve is egyértelmű, és az elkövető számára is nyilvánvaló kellett volna, hogy legyen.⁴⁰ A többi esetben azonban a cselekmények morális elítélendőségét is figyelembe véve, a pozitív jog, a jogbiztonság és ezzel a súlyosabb büntetőjogi szabályozás visszaható hatálya alkotmányos tilalmának elsőbbségét fogadom el. Ilyen és hasonló esetekben csak erőteljes nemzetközi jogi fellépés, szabályozás és szankcionálási lehetőségek segíthetnek.

- Eljárásjogi akadály

Az EGStGB 315a.⁴¹ cikke (1) bekezdése szerint az elévülés és ezáltal a bűnüldözés szempontjából az a döntő, hogy a cselekmény az egyesülés pillanatában (1990. október 3.), a keletnémet szabályozás alapján már elévült vagy sem. Mivel az egyesüléskor a cselekmények többsége már hosszú ideje történt, annak veszélye fenyegetett, hogy azok rövid időn belül (az amúgy is nehézkes és elhúzódó eljárások során) elévülnek. Ennek megakadályozása érdekében az az általánosan elfogadott jogalkalmazói vélemény alakult ki, hogy azon cselekmények elévülési ideje, melyeket politikai okokból nem üldöztek, ezen időszak alatt nyugodott, és az egyesülés időpontjával megszakadt.⁴² Ezt az álláspontot utóbb az első Elévülési törvényben⁴³ rögzítették. A törvény kimondja, hogy 1949. október 11-e és 1990. október 2-a között a politikai okokból nem üldözött cselekmények elévülési ideje nyugodott, s az az egyesülés napjával újratekadt.⁴⁴ Így ez már nem állt a bűnüldözés előtt akadályként.

- Nemzetközi jogi akadály

Nemzetközi jogi akadályként a terheltek (főleg a német-német határon elkövetett erőszakos cselekmények tekintetében) gyakran hivatkoztak az állami immunitás elvére, amely kizárja az állami funkcionáriusok felelősségre vonásának lehetőségét ezen tevékenységükkel kapcsolatban. Ez a szabály a *par in parem non habet imperium* elvén alapul, amely azt akadályozza meg, hogy a jogilag egyenjogú államok közül az egyik a másik felett ítéelkezdhessék. Az elkövetés idején így ez az érv elfogadható lett volna. Ez a szabály azonban az államok közötti kapcsolatokra vonatkozik; az NDK, mely a funkcionárius mint az állami hatalom letéteményese mögött állt (s amit az tevékenységével képviselt), azon-

⁴⁰ A német jogi terminológiában úgynevezett *Exzeß Tat*.

⁴¹ Bundesgesetzblatt (BGB1). II 1990. 889. p.

⁴² H. KREICKER/M. LUDWIG in. A. Eser/J. Arnold (Hrsg.) *Strafrecht in Reaktion auf Systemunrecht-Deutschland*. Edition iuscrim, Freiburg im Breisgau 2000. 555. p.

⁴³ 1. *Verjährungsgesetz* 26.3.1993.

⁴⁴ Az újonnan elkezdődött elévülési idő tartama immár az NSZK-Btk. 78. § megfelelő bekezdései alapján alakult.

ban megszűnt, és így megszűnt az NDK joga is az immunitásra, amely hangsúlyozottan az államot s nem az individuumot illette/illet meg.

• Egyéb akadályok

Különleges akadályt jelentett a terheltek gyakran előrehaladott életkora és rossz egészségi állapota. Ez legemlékezetesebben az egykori párt és államelnök Erich Honecker pere során jelentkezett. 1992 végén súlyos betegsége miatt az egykori pártfőtítkárra elleni eljárást leválasztották társaiétól.⁴⁵ Az eljárás már előrehaladott állapotban volt, amikor is az elnöklő bíróval szemben kizárási ok merült fel. Honecker később kérelmet nyújtott be előrehaladott rákos megbetegedése miatt az eljárás megszüntetésére, majd annak elutasítása után alkotmányossági panasszal élt, melynek a berlini Alkotmánybíróság⁴⁶ 1993. január 12-i döntésében helyt adott, mivel az a tény, hogy a vádlott előrehaladott súlyos megbetegedése miatt az eljárás végét nagy bizonyossággal nem fogja megélni, az emberi méltóságra is tekintettel eljárásjogi akadályt képez. A büntetőeljárás törvényes célja azon igény teljesítése, hogy a vádbeli cselekményeket teljes mértékben felderítsék és az adott esetben elítéléshez és szankcionáláshoz vezessen.⁴⁷ Ennek lehetősége nélkül a büntetőeljárás öncélúvá válik, az egyén pedig pusztán az állami intézkedések tárgyává, amely sérti a berlini alkotmányban is biztosított emberi méltósághoz való jogot.⁴⁸ Honecker a döntést követő napon Chilébe menekült, és ott élt 1994. májusában bekövetkezett haláláig. Így az egykori totalitárius állam vezetőjét, legmagasabb rangú képviselőjét nem tudták felelőségre vonni. A sajtóban a pert egyszerűen csak „rossz viccként”⁴⁹ emlegették.

Egyes büntetendő cselekmények

A német–német határon elkövetett erőszakos cselekmények

Ezen cselekmények beleillettek vagy az emberölés⁵⁰ vagy a testi sértés⁵¹ tényállási kereteibe. Elkövetéskori felelősségre vonásukat, mint korábban kifejtettem,

⁴⁵ Az eljárás, a később elítélt Heinz Keßler, Fritz Streletz és Hans Albrecht valamint a rossz egészségi állapotuk miatt végül eljárásjogi okokból felelősségre nem vont Willi Stoph és Erich Mielke ellen is folyt. Általános felháborodást keltett, amikor a berlini kamarabíróság Mielkének az előzetes letartóztatásban eltöltött időszakért 2000 DM kártérítést ítél meg, valamint, hogy az államnak kellett az ügy kapcsán felmerült eljárás költségeket megtéríteni. *Der Spiegel*, 2/1999. 68. p.

⁴⁶ *Berliner Verfassungsgerichtshof* (BerlVerfGH).

⁴⁷ H. KREICKER, in: A. Eser/J. Arnold (Hrsg.) *Strafrecht in Reaktion auf Systemunrecht-Deutschland*. Edition iuscrim, Freiburg im Breisgau 2000. 94. p.

⁴⁸ BerlVerfGH NJW 1993, 515, 517.

⁴⁹ „Letzte Lachnummer”. *Der Spiegel* 1.2.1993, 89. p.

⁵⁰ § 113 Strafgesetzbuch der Bundesrepublik Deutschland (StGB) (nyugatnémet Btk.)

jogellenességet kizáró okkal zárták ki, melynek jogi jellegét (már az elkövetés idejére alkalmazva) az egyesült német igazságszolgáltatás és részben a jogtudomány⁵² sem ismerte el. A *Mauerschützer*-perek további érdekessége, hogy közvetett tettesként egyes, úgynevezett „íróasztal-elkövetőket”⁵³ is elítélték. Ők a parancsláncolati hierarchiában magasabb szintről szabályozták a határmenti gyakorlatot (vagy adtak konkrét parancsot).

A joggal való visszaélés⁵⁴ és esetkörei

Ebbe a körbe az igazságszolgáltatás keretein belül elkövetett jogtalanságok⁵⁵ tartoztak. Mindenekelőtt a politikai indíttatású visszaélések a büntetőjog adta lehetőségekkel, de a más jogterületeken (pl. munkajog) hozott egyértelműen politikai színezetű döntések is. Mind a keletnémet,⁵⁶ mind a nyugatnémet⁵⁷ Btk. büntetni rendelte ezen cselekményeket. A joggal való visszaélés értelmezésének a szövetségi bíróság szűk határokat szabott azzal, hogy segítségül hívta korábbi vitatott tézisé,⁵⁸ mely szerint nem minden szándékos jogellenes döntés, csak a jog hajlításával (megkerülésével) hozott döntések tartoznak e körbe. Így a keletnémet bírák esetében csak akkor rendelték büntetni, amikor a döntés jogellenessége annyira nyilvánvaló volt, és olyan súlyos mértékben sértette – elsősorban – az emberi jogokat, hogy az aktus önkényes jelleget öltött.⁵⁹ A szövetségi bíróság a következő négy csoportot határozta el, amelyeknél az emberi jogok önkényes megsértéséről lehet beszélni, s amelyek a joggal való visszaélés miatt megalapozhatják a büntetőjogi felelősséget.⁶⁰

- a törvényi szöveg értelmének túllépése, a pontos törvényi meghatározottság hiányának kihasználása egy nyilvánvalóan jogtalan büntetés kiszabása érdekében;
- az elkövetett cselekmény és a kiszabott büntetés közötti elviselhetetlen mértékű aránytalanság;
- ha az eljárás során súlyosan sértettek emberi jogokat;

⁵¹ §223 köv. p. StGB.

⁵² SCHRÖDER: Zehn Jahre strafrechtliche Aufarbeitung des DDR-Unrechts. NJW, 2000. Heft 41.

⁵³ Schreibtschätter.

⁵⁴ Rechtsbeugung.

⁵⁵ Ün. *Justizunrecht*.

⁵⁶ §244 Strafgesetzbuch der DDR (DDR-StGB = keletnémet Btk.).

⁵⁷ §336/§339 StGB 1998. január 26-ig a 336.§ szabályozta, majd a 6. Büntetőjogi reformról szóló törvény hatálybalépésével, változatlan megfogalmazásban a 339.§.

⁵⁸ Ez állandó joggyakorlatként szilárdult meg. Így Entscheidungen des Bundesgerichtshofs in Strafsachen (BGHSt) 34,146,149 = NJW 1986. 3093. p.; BGHSt 32,357,364 = NJW 1984. 2711.,2712. p.; BGHSt 40,272,283 = NJW 1995. 64., 67. p.

⁵⁹ BGHSt 40,30,42=NJW 1994,529,532 =Neue Zeitschrift für Strafrecht (NSZ) 1994. 439. p.

⁶⁰ A. ROST, in: A. Eser/J. Arnold (Hrsg.): *Strafrecht in Reaktion auf Systemunrecht-Deutschland*. Edition iuscrim, Freiburg im Breisgau 2000. 138. p.

– a büntetőeljárás egyetlen célja valamely politikai ellenfél félreállítása volt.

Antje Rost helyesen állapítja meg, hogy egyrészt ezen cselekménykörben szükséges az NDK sajátos jogrendszerének figyelembe vétele, mert csak így lehet pontosabban megítélni a keletnémet jogalkalmazók cselekedeteit, másrészt, hogy az „önkéntes aktus” fogalmát szükségszerű lenne tovább pontosítani. A szövetségi bíróság bár elkülönített négy esetsoportot, amelyekben az emberi jogokra is hivatkozik, mégis Rost szerint ez még mindig nem felel meg a pontos törvényi meghatározottság büntetőjogi követelményének⁶¹

A szövetségi bíróság ítélezése sem mondható teljesen kiegyensúlyozottnak e téren. Gyakran indokoltnak tűnő esetekben sem állapította meg a joggal való visszaélés tényét. Így például, amikor 1 év 6 hónap szabadságvesztés büntetésre ítélték valakit törvénytörés miatt, mert egy „NDK! A határaid számomra nem járulnak hozzá a békéhez” feliratú kis táblát mutatott fel.⁶² Ezek tudatában meglepetést okozott, és a sértett prominens voltának tudható be, hogy az ismert rendszerkritikus Robert Havemann házi őrizetre ítélését az emberi jogoknak a vonatkozó szabályok nyilvánvaló túllépése általi súlyos megsértésének tekintették, és ezáltal az adott ügyben a joggal való visszaélést megállapították.⁶³

Állambiztonsági Minisztérium keretein belül elkövetett jogtalanságok

Ide tartoztak a besúgó tevékenységek, a politikai ellenfelek elhurcolása, levél- és távközlési titok megsértése, postai küldemény elkobzása, az országot elhagyni kívánók megzsarolása, RAF⁶⁴ terroristák bujtatása, a foglalkozási titok megsértése. Ezek közül a besúgó tevékenységekre és a politikai ellenfelek elhurcolására térek ki részletesebben.

Besúgás alatt itt olyan tények beárusulását értjük, amelyek hatósági intézkedéseket, esetlegesen büntetőeljárás megkezdését váltják ki, s amelyek háttérben gyakran tisztességtelen motívumok húzódnak meg.⁶⁵ Az NDK rendszerjogtalanságok tekintetében így azon esetek tartoznak ide, amikor keletnémet (olykor nyugatnémet) állampolgár más keletnémet állampolgárról információkat adott át a minisztériumnak, amellyel az érintett személyt büntető eljárás vagy más repressziós intézkedés veszélyének tette ki. Ezek az információk leggyakrabban az NDK-t elhagyni szándékozó tervekkel, vagy más tevékenységekkel⁶⁶ voltak kapcsolatosak. Az ide kapcsolódó alkalmazható tényállások a

⁶¹ Uo. 154. p.

⁶² F.-C.SCHROEDER: Zehn Jahre strafrechtliche Aufarbeitung des DDR-Unrechts. *NJW*, 2000. Heft 41, 3022. p.

⁶³ BGHSt 44,275=NJW 1999, 3347. p.

⁶⁴ *Rote Armee Fraktion* (Vörös Hadsereg Frakció) terrorcsoport.

⁶⁵ WASSERMANN, *NJW*, 1995. 931. p.

⁶⁶ Tipikusan amelyek a kémkedés tényállását vagy valamely államellenes bűncselekményt alapozhattak meg.

politikai gyanúsítás tényállása⁶⁷ és ha ennek következtében a besúgott személyt letartóztatták, akkor közvetett tettesként elkövetve a személyi szabadság megsértése⁶⁸ voltak. Az átfogó ellenőrző struktúra ellenére ebben a körben feltűnően kevés eljárás indult. 1995-ig 50.000 ügyben indultak nyomozati cselekmények, és ezeknek csak kevesebb, mint 10 %-át tették ki a besúgással kapcsolatos ügyek.⁶⁹ Kai Rossig szerint az okokat a következőkben kell keresni. Egyrészt hiányzott az állampolgárok megfelelő együttműködési készsége. Ezáltal kevés keresetet adtak be, így ezek hiányában nem is indultak meg számos ügyben a nyomozati cselekmények. Ennek oka egyrészt, hogy ezen ügyekben gyakran a saját ismerősökkel, rokonokkal szemben is terhelő információkra derült volna fény. Másrészt a stázi-aktákba való betekintés lehetőségének megnyílásával a besúgók büntetésüket gyakran közvetlen elnyerhették (pl. a személyes kapcsolat megszakításával), és ezáltal a besúgottak már nem tartottak igényt büntetőjogi felelősségre vonásra is.⁷⁰

Elhurcolásokra elsősorban az ötvenes években került sor, később ez ugyan ritkábbá vált, de a stázi továbbra is alkalmazta ezen módszert arra, hogy a rendszer kritikussait ellenőrzése alá vonja. Különlegessége, hogy nemcsak az NDK-ban történtek ezek, hanem előfordult, hogy külföldről hozták vissza az érintett személyeket az NDK területére.⁷¹ Azon okból, hogy ezen cselekmények többsége az 1950-es években történt az elkövetők javarészt már nem éltek a büntetőjogi felelősségre vonás lehetőségének megnyílásakor. Azon esetekben, melyekben ítélet született a büntetéskiszabás során fokozottan figyelembe vették, hogy a stázi gyakran az elkövetőket is megfélemlítette, és azt is, hogy az elhurcoláson kívül, és annak következtében tipikusan valamely más, gyakran súlyosabb jogtalanság (így letartóztatás, vagy a joggal való visszaélés keretében történő elítélés) is megvalósult.⁷²

Keletnémet kémtevékenység

Ez a tevékenység jellegében különbözik a többitől. Egyrészt valószínűsíthetjük, hogy minden állam praktizálja, másrészt általános jogi megítélése ambivalens. Míg azon állam, amely ellen kifejtik szankcionálja, addig a másik állam (amelynek érdekében kifejtették) legitim cselekményként tekint rá, sőt gyakran

⁶⁷ *Politische Verdächtigung* (§ 241aStGB).

⁶⁸ *Delikt der Freiheitsberaubung*(§239 StGB és §131 DDR-StGB).

⁶⁹ WOLFF: *Deutsche Richterzeitung*. (DRiZ) 1996. 88., 90. p.

⁷⁰ K. ROSSIG in. A. Eser/J. Arnold (Hrsg.) *Strafrecht in Reaktion auf Systemunrecht-Deutschland*. Edition iuscrim, Freiburg im Breisgau 2000. 221. p.

⁷¹ Így 1962 augusztusában egy az országot élettársával elhagyó volt stázi-tisztet Ausztriában csapdába csaltak és az akkori Csehszlovákián keresztül visszahurcolták őket az NDK területére, ahol mindkettőjüket több éves szabadságvesztés büntetésre ítélte a katonai törvényszék. *Frankfurter Allgemeine Zeitung* (FAZ) 1998. július 2.

⁷² K. ROSSIG in. A. Eser/J. Arnold (Hrsg.): *Strafrecht in Reaktion auf Systemunrecht-Deutschland*. Edition iuscrim, Freiburg im Breisgau 2000. 230. p.

kifejezetten honorálja, előnyben részesíti az elkövetőket. Míg a keletnémet kémek az NSZK-Btk vonatkozó szakaszai⁷³ alapján felelősségre vonhatóak voltak, addig az egyesülési szerződésben az NDK-Btk hasonló tevékenységet végző nyugatnémet kémeket fenyegető releváns szakaszait⁷⁴ hatályon kívül helyezték. Ezen tények és sajátosságok a keletnémet kémek felelősségre vonásának lehetőségét és indokoltságát megkérdőjelezték. A német alkotmánybíróság döntése⁷⁵ szerint nem sérti az egyenlőség elvét,⁷⁶ hogy a nyugatnémet kémekkel egyetemben nem biztosítottak büntetlenséget a keletnémet kémeknek. Az egyenlőtlen bánásmódot az indokolja, hogy míg a nyugatnémet kémek tevékenysége az NSZK védelmében zajlottak, addig a keletnémet kémeké az NSZK szemszögéből sértő, de legalábbis *veszélyeztető* cselekmények voltak, melynek kihatásai az egyesüléssel sem szűntek meg. Sérti azonban a jogállamiság elvéhez kapcsolódó arányosság⁷⁷ elvét azon keletnémet kémek felelősségre vonása, akik tevékenységüket kizárólag az NDK területén, vagy olyan más állam területén végezték, amelyik az NSZK-nak nem adta volna ki őket. Ezen kémek sem kiadatással, sem büntetőjogi felelősségre vonással nem kellett, hogy számoljanak az NSZK területén tevékenykedő honfitársaikkal szemben. Ez az állapot csakis az egyesüléssel változott meg, amely így lehetővé tette volna felelősségre vonásukat.⁷⁸ Kreicker szerint a kémekkel történt egyenlőtlen bánásmód a fent említett sajátosságokat is figyelembe véve legalábbis politikailag nehezen elfogadható, és valamennyi kémre korlátozódó amnesztiát szorgalmaz.⁷⁹

Választási csalások

Még az NDK-ban, az 1989. május 7-én megtartott helyhatósági választásokon csalási cselekmények történtek. A tényállási kontinuitást a szövetségi bíróság megállapítottnak tekintette,⁸⁰ annak ellenére, hogy a nyugatnémet szabályozás⁸¹ szövege kifejezetten csak a nyugatnémet és az EU-választásokra vonatkozott. A döntés lényegét a szövetségi Alkotmánybíróság is helybenhagyta.⁸²

⁷³ Geheimdienstliche Agententätigkeiten (titkosszolgálati kémtevékenység) §99 StGB, Landesverrat (Hazaárulás) § 94 StGB.

⁷⁴ §§ 97-100 DDR-StGB összefüggésben a § 80 Abs.3 DDR-StGB-vel.

⁷⁵ BVerfGE 92., 277., 318. s köv. p. = NJW 1995. 1811., 1812. p.

⁷⁶ Art. 3 Abs. 1 GG.

⁷⁷ Art.20 Abs.3 GG.

⁷⁸ H. KREICKER in: A. Eser/J. Arnold (Hrsg.) Strafrecht in Reaktion auf Systemunrecht-Deutschland. Edition iuscrim, Freiburg im Breisgau 2000. 291. p.

⁷⁹ Uo. 328. p.

⁸⁰ BGHSt 41,317 = NJW 1996. 857. p.

⁸¹ § 107a StGB.

⁸² NJW 1993. 2654. p.

Dopping

A testi épiséget és az egészséget sértő, illetve veszélyeztető (az NDK sporttörténetben gyakran hivatalosan elrendelt) dopping tárgyában csak viszonylag későn indultak eljárások. Ennek fő oka, hogy a *Mauerschützer*-perekkel ellentétben, ahol a háttérben a parancsot szóban vagy írásban kiadó személyek is mint közvetett tettesek feleltek a bekövetkezett eredményért, a dopping eseteiben nehézkes ennek megállapítása, mivel a sportszövetségeken belül nehéz kimutatni egy szigorúan szerveződött hierarchikus rendszert, amelyben a láncolat követhető volna. 1998-ig mindössze három bírósági döntés született, további 75 esetben csak a nyomozati szakban tartottak.⁸³ Mindemellett az NDK korábbi Sportszövetségének elnökét, Manfred *Ewaldot* 2000. július 18-án végül is 1 év 10 hónap, végrehajtásában felfüggesztett szabadságvesztés büntetésre ítélték.⁸⁴

*A büntetőjogon kívüli eszközök**Amnesztia*

Egy általános amnesztia gondolata nehezen volt keresztülvihető. Antje *Rost* és Kai *Rossig* az ellene és mellette felhozott érveket következően foglalták össze. Az amnesztia *mellett* szól, hogy az ország elsődleges feladata az egyesüléskor az új rend megszilárdítása, és ezen feladatba a múlt bűnöseit is integrálni kell. Ezen kívül, hogy egy teljes körű múltfeltárás a keletnémet társadalmi kapcsolatok széteséséhez vezethetne. Továbbá a múltfeldolgozás hatalmas költségekkel járna, és sokkal hatékonyabban elérhető az elkövetők együttműködése, ha ezt abban a tudatban teszik, hogy az állam lemond a büntetőjogi felelősségre vonásról. Az *ellenzők* fontosnak tartották a felelőségek megállapítását. Az eljárások lefolytatása hozzá járulna a múlt feldolgozásához, amely a sértettek, áldozatok számára gyakran fontosabb, mint a szigorú szankcionálás. Az elkövetők és áldozatok közt meglévő konfliktushelyzet nem feloldható azzal, ha az elkövetők felelősségre vonásától egyszerűen eltekintenek. Mindemellett gondoskodni kell az áldozatok rehabilitációjáról, amely megkönnyítheti a készséget egy esetleges megbékélésre.⁸⁵ Bármely érvelést is fogadjuk el, tekintettel arra, hogy a népesség túlnyomó többségben helyesnek tartotta a múltfeldolgozás büntetőjogi útját az amnesztiagondolat keresztülvitele politikailag lehetetlen volt.

⁸³ F.-C. SCHROEDER: Zehn Jahre strafrechtliche Aufarbeitung des DDR-Unrechts. *NJW*, 2000. Heft 41, 3022. p.

⁸⁴ Uo.

⁸⁵ K. ROSSIG/A. ROST in A. Eser/J. Arnold (Hrsg.): *Strafrecht in Reaktion auf Systemunrecht-Deutschland*. Edition iuscrim, Freiburg im Breisgau 2000. 526. p.

Rehabilitáció

Rehabilitáció alatt értjük többek között a jogellenes állami magatartás által csorbult becsület helyreállítását vagy valamely személy visszahelyezését korábbi jogos pozíciójába, hogy ezáltal újra megfelelően részt vehessen az általános társadalmi életben (munka, kommunikáció, életvitel). Az áldozatok rehabilitációja már a berlini fal ledöntését követően, még az egyesülés előtt megkezdődött. Elsődlegesen az igazságszolgáltatás keretein belül elkövetett jogtalanságokat próbálták az NDK-Be. segítségével orvosolni. Ez ugyanis ismerte a hatályon kívül helyezés jogintézményét büntetőjogi döntések jogerejének feloldására. Ennek okait az 1990. júniusi törvénymódosítással kettőre szűkítették. Egyrészt ha a megtámadott döntés súlyos törvénytértésen alapult, másrészt a súlyosan igazságtalan büntetéskiszabás esetén. Ennek keretében rehabilitáltak néhány prominens keletnémet elítéltet.⁸⁶

1990. szeptember 6-án elfogadták az úgynevezett Rehabilitációs törvényt.⁸⁷ Ez szabályozta a büntető eljárásokban elkövetett jogtalanságokat, a megszálló hatalmak által elkövetett jogtalanságokat, valamint az NDK közigazgatása által érintettek és a munkaügyi rehabilitálás szabályozását. A törvény azonban számos hiányossággal született, ennek kiküszöbölésére és a nehézkes eljárások meghosszabbítására, már 1992 novemberében elfogadták (immár az egyesült német jogalkotás) az SED jogtalanságok jóvátételéről szóló első törvényt,⁸⁸ mely lényegében a büntetőjogi rehabilitálását tartalmazta. Az 1994. június 23-án életbe lépett újabb törvény⁸⁹ pedig a közigazgatási és munkajogi rehabilitáció szabályozását tartalmazta. A morális mellett az anyagi jóvátétel összege 2000-re a 2 milliárd márkát⁹⁰ közelítette meg.

Törvény az Állambiztonsági Minisztérium aktáiról⁹¹

Ezeket az úgynevezett Gauck-hivatalok kezelték, és a törvény értelmében, az adatvédelmi szabályozásokat nem sértve bárki betekintést nyerhet az iratokba.

⁸⁶ Így Jankat, Harichot, Wollenbergert, Bahrot és Loest is.

⁸⁷ *Gesetzblatt der DDR* (GB) I. I 1990. 1459. p.

⁸⁸ *Gesetz zur Bereinigung von SED-Unrecht, Bundesgesetzblatt* (BGB) I. I 1992, 1814. p.

⁸⁹ BGB I. I 1994. 1311. p.

⁹⁰ H. KREICKER/M. LUDWIG in. A. Eser/J. Arnold (Hrsg.): *Strafrecht in Reaktion auf Systemunrecht-Deutschland*. Edition iuscrim, Freiburg im Breisgau, 2000. 559. p.

⁹¹ BGB I 1991. 2272. s köv. p.

Összegzés

A nemzeti büntetőjogok mindig csak a diktatúrák bukása után, utólagosan, késleltetve, és gyakran elkésve tudnak reagálni az elmúlt rendszer szereplőinek büntetőjogilag releváns cselekedeteire.

A tanulmányban vázolt és más hasonló esetekben csak egy erőteljesebb nemzetközi jogi fellépés, valamint a szankcionálási lehetőségek biztosítása teremhet nyugodt(abb) kiindulási alapot. Ennek megteremtése és továbbfejlesztése során azonban figyelemmel kell arra lenni, hogy a mindenkori szabályozásnak rendszerek felett állónak kell lennie. Rendszer-igazságtalanságok, jogtalanságok nemcsak a diktatúrák jellemzői. Demokratikus államok is közvetve vagy közvetlenül támogatnak diktatúrákat, háborúkat indítanak a demokrácia zászlaja alatt, sőt határaikon belül is sérülnek az emberi jogok. Előbb említett módon ezen államokat is felelősségre lehetne vonni.

A „sajátos német út” nem volt teljes. A nyomozási és bizonyítási nehézségek miatt (is) az eljárásoknak csak egy töredéke vezetett elítéléshez, és azok is általában enyhe szankcionálást vontak maguk után.⁹² Kritikaként lehet megemlíteni, hogy az egyesült német jogalkalmazás túl szorosan húzta meg az épp a saját köreit érintő „joggal való visszaélés” értelmezési határait.⁹³ A német jogtudomány pedig gyakran teljesen eltérő álláspontjaival és a mára már szinte átláthatatlan, a témához kapcsolódó szakirodalmával nem kifejezetten segítette a jogalkalmazók munkáját, eligazodását. Nemzetközi és történelmi viszonylatban azonban ezen hiányos múltrendezés is nagy és egyedülálló teljesítmény. Csak a jövő adhat választ arra, hogy célját – későbbi elkövetők politikai indíttatású bűncselekményeiktől való visszatartását – elérheti-e.

⁹² F.-C. SCHROEDER: Zehn Jahre strafrechtliche Aufarbeitung des DDR-Unrechts. *Neue Juristische Wochenschrift* (NJW) 2000. Heft 41, 3022. p.

⁹³ Uo.

ANDRÁS CSÚRI

EINIGE STRAFRECHTLICHE ASPEKTE DER DEUTSCHEN
VERGANGENHEITSAUFARBEITUNG

(Zusammenfassung)

Im ersten Teil der Studie wird die Frage gestellt, auf welche Weise auf das Unrecht totalitärer Systeme nach ihrem Zusammenbruch rechtlich reagiert wird und warum die deutsche Lösung in den 90er Jahren diesbezüglich einen Sonderweg bedeutete.

Nach dem Darlegen der allgemeinen Unterschiede zwischen den Ausgangssituationen der Vergangenheitsaufarbeitung von 1945 und 1990 beschäftigt sich die Arbeit mit den ersten konkreten strafrechtlichen Reaktionen auf das eigene Systemunrecht 1989 innerhalb der DDR – nach der Fall der Mauer, aber noch vor der Wiedervereinigung Deutschlands.

Anschliessend werden die grundlegenden strafrechtsrelevanten Probleme nach der Wiedervereinigung erörtert. Dabei werden Fragen des anwendbaren materiellen Rechts und der relevanten Tatbestände behandelt sowie die Problematik einer allgemeinen Amnestie angeschnitten.

Nach ihrer Darstellung werden einige materiellrechtliche, prozessuale und völkerrechtliche Ausschlußgründe erörtert. So werden u.a. die Gültigkeit des Rechtfertigungsgrundes des DDR-Grenzgesetzes, das Problem der Verjährung und das Prinzip der Staatenimmunität untersucht.

Ihnen folgt die Analyse einzelner Tatbestände wie etwa die Gewalttaten an der deutsch-deutschen Grenze, die Rechtsbeugung und das Unrecht seitens des Ministeriums für Staatssicherheit.

Abschliessend wird festgestellt, daß die deutsche Vergangenheitsaufarbeitung zwar als unvollständig anzusehen ist, stellt sie jedoch, in historischem Vergleich mit anderen Ländern, eine einmalige Leistung in der Rechtsgeschichte dar.

